

مروری بر کتیبه‌های سنگی به‌جامانده از دوره‌های پیش از قاجار در حرم‌مطهر امام‌رضا^(ع)

حکاکی نام دوست بر مرمر و خارا

 کتیبه مربوط به دوره تیموری در حرم مطهر امام رضا^(ع)

کتیبه مدرسه باقریه

- مزین به آیات و اسمای الهی

کتیبه‌های سنگی حرم را از منظر محتوایی می‌توان در ۳ دسته کلی جای داد؛ هریک از این دسته‌ها، بازتابی از کارکردهای متفاوت این آثار در بستر تاریخی خود هستند. نخست، کتیبه‌هایی که حامل اطلاعات تاریخی‌اند و روایتگر رویدادها، ساخت‌وسازها یا مرمت بناها؛ این دسته، همچون اسناد مکتوبی بر سنگ نقش بسته‌اند و جزئیاتی از بانیان، زمان ساخت و حتی شرایط سیاسی دوره‌های مختلف را در خود حفظ کرده‌اند. به‌عنوان نمونه می‌توان به کتیبه تعمیر رواق گنبد حاتم‌خانی، کتیبه ساخت بنای دارالضیافه و سنگ یادمان واقعه به‌توپ‌بستن حرم امام‌رضا^(ع) اشاره کرد.

دسته دوم کتیبه‌هایی با مضامین دینی‌اند؛ آیات قرآن، احادیث، ادعیه و صلوات، بیشترین تکرار را در این بخش دارند. این متون، اغلب در بخش‌های مقدس تر بنا، به‌ویژه بر آزاره‌ها و دیوارهای نزدیک به روضه منوره نصب می‌شده‌اند تا معنویت فضا را ملموس‌تر کنند. حضور آیاتی چون آیه مبارکه (انا فتحنا لک فتحا مبینا)، آیه ۲۳ سوره احزاب مشهور به آیه تطهیر، قسمتی از آیات ۲۵ و ۳۶ سوره نور و آیاتی از سوره کهف، انسان و آیت الکرسی از آن جمله‌اند که زینت بخش آزاره دیوارهای حرم امام‌رضا^(ع) شده‌اند.

شاید اما چشمگیرترین گروه، کتیبه‌های شعری باشند؛ آثاری که در آن‌ها زبان ادب فارسی با ارادت مذهبی درهم آمیخته است. قالب اغلب این اشعار قصیده و مضمون آن‌ها عمدتاً مدح امام‌رضا^(ع) است. البته گاه اشاره به بانیان یا پادشاهان زمانه هم دارند. در خلال این ابیات، نام‌هایی از شاهان صفوی چون شاه عباس و شاه سلیمان تا حاکمان دوره‌های نزدیک‌تر چون ناصرالدین شاه قاجار هم دیده می‌شود.

- سنگ مقام امام‌رضا^(ع)

سنگ مقام امام‌رضا^(ع)، از کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده در میان کتیبه‌های حرم است که اکنون در موزه آستان قدس رضوی نگهداری شده و در معرض نمایش زائران و علاقه‌مندان حضرت قرار گرفته است. این کتیبه سنگی طولی به‌اندازه ۴۴ تا ۴۰ سانتی‌متر، عرضی به‌اندازه ۳۰ تا ۳۲ سانتی‌متر و ضخامتی حدود ۶ سانتی‌متر دارد.

عبید... بن‌احمد مره، سنگ تراش این اثر که نامش در پایین‌ترین قسمت کتیبه ذکر شده، ۴کتیبه را به خطوط کوفی و نسخ بر این سنگ حک کرده است. محتوای کتیبه اول حاشیه صلوات درود بر ۱۴ معصوم^(ع)، کتیبه دوم حاشیه آیه ۵۵سوره مائده است و در کتیبه سوم نیز نام بانی به‌این صورت نگاشته شده‌است: «امریعبارة المشهد الرضوی علی بن موسی – علیه السلام – العبد المذنب القتیر الی رحمة...! ابوالقاسم|احمد بن علی بن‌احمد العلوی الحسینی، تقبل!... منه.» اما کتیبه متن اصلی که ساختاری محرابی دارد و در وسط قرار گرفته، اطلاعاتی درباره محل نصب و تاریخ آن به این شرح ارائه می‌کند: «...اکبر هذا مقام الرضا – علیه السلام – اقبل علی صلواتک ولا تکتن من الغافلین شعبان، سنه سة عشر و خمس مائه.»

- سنگ آزاره خوارزمشاهی

این کتیبه، با ساختار و نقشی ساده‌تر یادگاری ارزشمند از یکی از دوره‌های پرتحول تاریخ ایران

زهر را زنگه از زُخام تا هرکاره، از مرمر عسلی تا سبز فیروزه‌ای و سبز انگوری؛ این‌ها انواع سنگ‌هایی هستند که در طول قرن‌ها بر جای جای بارگاه‌منور رضوی جا خوش کرده‌اند. این سنگ‌ها گاه در بخشی به‌عنوان آزاره ظاهر شده و گاهی هم در قسمتی دیگر جزئی از درودیوار یا تأسیساتی نظیر اجزای آب‌رسانی در حرم مطهر بوده‌اند.

ماندگارترین حضور سنگ‌ها در این آستان اما شاید کتیبه‌هایی باشند که زینت‌بخش دیوار رواق‌ها و صحن‌های حرم مطهر شده‌اند؛ کتیبه‌هایی که پیام‌هایی از گذشته را برای زائران امروز با خود به امانت آورده‌اند.

سال‌های سال است که سنگ‌ها در کنار آجر، کاشی، گچ و آینه، جامه‌ای بوده‌اند که بر تن دیوارهای این صحن‌وسرا نشسته‌اند. در روزگارانی، محافظان زیبایی بوده‌اند بر دیوارهایی که آزاره نام گرفته و زمانی نیز سنگ‌فرشی شده‌اند در زیر پای زائران. در دورانی جزئی از نهرها و سنگاب‌ها و حوض‌های حرم بوده‌اند تا آب را در صحن‌ها جاری سازند و گهگاه هم سنگ قبری شده‌اند برای کسانی که در جوار علی‌بن‌موسی‌الرضا^(ع) آرمیده‌اند.

اما در گستره این حرم، سنگ‌هایی هم وجود دارند که هنر دست حکاکان گذشته بر وجودشان نشسته است. نقش‌هایی که بعضی‌وقت‌ها یادآور عناصر طبیعت هستند و برخی اوقات هم سنگ‌نوشته‌هایی که پیامی را در خود نگه داشته‌اند؛ منظوره‌مان کتیبه‌هاست که قدمت بسیاری‌شان به قرن‌ها قبل بازمی‌گردد. برای نمونه، قطعه سنگ کاوش‌شده در دل گودبرداری‌های حرم مطهر که عبارت «عبدالعزیزبن آدم/سال ۶۱۵قمری» بر آن حک شده و نمونه ارزشمندی از آن است.

این کتیبه‌ها اغلب جنسی از مرمر و سنگ خارا دارند؛ سنگ‌هایی که از دل معادن اطراف مشهد، به‌ویژه نواحی جنوب‌شرقی، استخراج می‌شده‌اند. سطح این سنگ‌ها با مهارت سنگ‌تراشان بانقش‌هایی ظریف و خطوطی استوار آراسته شده‌است. استادان حکاک برای خلق این آثار، فنون کنده‌کاری و قلم‌زنی را با خطوطی چون ثلث، نسخ و نستعلیق، پیوند داده‌اند؛ آیات قرآن و ادعیه را با خط ثلث و اشعار، وقف‌نامه‌ها و متون تاریخی را با خط نسخ یا نستعلیق می‌نگاشتنند تا آنچه پیش روی مخاطب است، ترکیبی متوازن، زیبا و البته خوانا باشد.

بررسی این آثار نشان می‌دهد که هرچند بخش عمده‌ای از کتیبه‌ها به دوره صفوی و پس از آن تعلق دارند ولی نمونه‌هایی نیز از دوره‌های پیشین همچون سلجوقی و تیموری باقی مانده‌اند که اهمیت ویژه‌ای دارند. در ادامه، پس از مروری بر انواع محتوای کتیبه‌های سنگی، به معرفی برخی از این کتیبه‌های به‌جامانده از دوره‌های پیش از قاجار می‌پردازیم.

کتیبه مدرسه بهزادیه

 سنگ مقام امام رضا^(ع)

می‌دهد. ابعاد بزرگ آن و استفاده از خط ثلث، نشان می‌دهد که قرار بوده است اثری شاخص و روشن از شکوه هنر در اواخر دوره تیموری ارائه

 کتیبه سنگی مرمت مسجد امام رضا^(ع)، مشهور به، مسجد قتلگاه

را دوچندان می‌کند؛ زیرا امکان مشاهده فرایند کار، شیوه چینش خطوط و مراحل اجرای تزیینات را فراهم می‌سازد.

متن، با عبارات مفصل و القاب متعدد، به ستایش حاکم و اشاره به بانی آن، یعنی «امیر مبارزالدین ولی بیگ بهادر، می‌پردازد؛ سبکی که در متون رسمی آن دوره رایج بوده است. تعلق این کتیبه به اواخر دوره تیموری (دوره فرمانروایی ابوالغازی سلطان حسین یاقرا) تخمین زده شده‌وا احتمال می‌رود محل نصب آن هم مدرسه امیرولی بیگ بوده باشد. اندازه این کتیبه ۱۶۱در۷۰ سانتی‌متر و با ضخامتی حدود ۱۳–۷ سانتی‌متر است. ویژگی برجسته این اثر، حضور تزیینات مفرس در بخش پایینی است؛ عناصری که با وجود نیمه‌تمام ماندن، ظرافت و دقت طراحی را آشکار می‌کنند.

- کتیبه سنگی مسجد قتلگاه

در این کتیبه، زبان فارسی با خط نستعلیق، جلوه‌ای تازه به سنگ بخشیده است. متن، با لحنی رسمی اما روان، به تعمیر مسجد در دوران شاه عباس صفوی اشاره می‌کند و نام بانی یعنی «مهدی‌قلی‌خان اشیک‌آقاسی‌باشی» و کتیبه‌نویس را نیز به این شرح در خود جای داده است: «درزمان دولت بادشاه جم‌جاه، مروّج مذهب ائمه اثنی عشر – علیهم صلوات الله – الملک اکابر ابوالمظفر شاه عباس بهادرخان تعمیر این بیت... نمود. بنده درگاه مهدی قلی‌خان اشیک‌آقاسی‌باشی، فی [سنه] ۱۰۱۱، کتبه‌علی‌رضاعباسی، غفر ذنوبی.» حضور نام خوش‌نویس برجسته‌آن یعنی «علی‌رضاعباسی»، به اثر اعتباری هنری افزوده و آن را از یک سند صرف فراتر برده است. نقوش اسلیمی پراکنده در سطح سنگ، بدون آنکه بر متن غلبه کنند، به آن لطافت بخشیده‌اند. ترکیب خط نستعلیق با مضمون تاریخی، نشان‌دهنده تغییری مهم در ذائقه هنری دوره صفوی است؛ دوره‌ای که در آن، زیبایی خط فارسی جایگاهی ویژه یافت.

- کتیبه‌های مدارس باقریه و بهزادیه

این ۲کتیبه، با ساختاری مشابه و محتوایی نزدیک، نماینده‌ای از اوج انسجام در کتیبه‌نگاری دوره صفوی هستند. هر ۲ به خط ثلث نگاشته شده‌اند و با عباراتی رسمی، به اتمام ساخت مدارس باقریه و بهزادیه در دوران شاه سلیمان اشاره دارند. در متن آن‌ها، علاوه بر نام پادشاه، از بانیان، ناظران و عاملان ساخت نیز یاد شده است؛ امری که نشان‌دهنده اهمیت ثبت دقیق جزئیات در این دوره است. کتیبه مدرسه باقریه به اهتمام میرعبدالحسین اصفهانی و به سعی حاجی محمدشفیع اصفهانی در ۱۰۸۳قمری حک شده‌است. بانی این کتیبه که به خط ثلث نگاشته شده، فردی به نام مولانا محمد سمیع بوده‌است. در کتیبه مدرسه بهزادیه نیز نام بانی ملک بهزاد و کتیبه‌نویس آن فردی به نام عنایت... به این صورت ذکر شده است: «قد اتفق اتمام بناء هذه المدرسة المبارکة فی ایام دولت السلطان الاعظم والخالقان المعظم مولی مولی الترتک و العرب ابوالمظفرشاه سلیمان الصفوی الحسینی خلد... تعالی ملکه و سلطانه وافاض علی العالمین بره/ وعدله واحسانه من عین مال زبده اهل السداد و الرشاد ملک بهزاد و بسعی التقی حاجی الحرمین الشرفیقین حاجی نظر علی کتبه اقل عبادا... عنایت...»

شهر

شهریار NEWS.IR
۴شنبه
۱۵

تاریخ و هویت

تاریخ نگار

روایتی کوتاه از تأسیس هلال‌احمر در ایران به مناسبت این روز در کشور

نشان ماه سرخ و نجات انسان‌ها

ژان هانری دونان بنیان‌گذار صلیب سرخ

گروه تاریخ و هویت| صلیب سرخ جهانی سازمانی بی‌طرف است که هم اکنون تحت عنوان فدراسیون صلیب سرخ جهانی و هلال احمر فعالیت می‌کند. این فدراسیون سال ۱۹۱۹میلادی (پس از پایان جنگ جهانی اول) در شهر پاریس تحت عنوان «لیگ جمعیت‌های صلیب سرخ» تأسیس شد و در ادامه هم تبدیل شد به سازمانی بی‌طرف، مستقل و بی‌غرض که وظیفه‌اش در یک چیز خلاصه می‌شد: «حفاظت از زندگی و کرامت قربانیان جنگ و خشونت داخلی و یاری‌رسانی به آن‌ها.» اما این سازمان که تاکنون ناجی جان بسیاری از انسان‌ها بوده، نخستین بار با تلاش چه کسانی تأسیس شد؟

- سرگذشت و روزگار ژان هانری دونان

در سال ۱۸۲۸میلادی شخصی چشم به دنیا باز کرد که در سن سی‌وچهارسالگی با نوشتن کتابی توانست بنیان‌گذار مکتبی باشد که بعدها نام صلیب سرخ را بر آن نهادند. آن شخص کسی نبود جز «ژان هانری دونان». همه چیز از یک جنگ آغاز شد؛ دهکده‌ای در شمال غربی منوئا، واقع در شمال ایتالیا، سال ۱۸۵۹ شاهد صحنه خونینی بین قوای اتریش و متحدان فرانسوی و ساردنی بود و جمعا حدود ۵۰هزار نفر در این جنگ جان خود را از دست دادند. دونان در سال ۱۸۶۲ میلادی و بر اساس مشاهدات عینی خود از این جنگ کتاب خاطراتی را منتشر کرد و در پایان کتاب خواستار تشکیل جمعیت‌های امدادی داوطلب برای کمک به آسیب دیدگان این‌گونه حوادث شد. یک سال بعد، یعنی سال ۱۸۶۳میلادی، اولین تشکیلات پیشنهادی دونان در ژنو تشکیل شد که طی آن ۱۶کشور در ژنو طی کنفرانسی بین‌المللی اولین کمیته دائمی برای کمک به مجروحان جنگی را شکل دادند که بعدها به «کمیته بین‌المللی صلیب سرخ» تغییر نام یافت. دونان سال ۱۸۹۵ به دنبال ورشکستگی دچار فقر و تهیدستی شد و سال ۱۹۱۰ از دنیا رفت اما کمی پیش از مرگش به پاس تفکرات سازنده‌اش جایزه صلح نوبل را دریافت کرد. پاداش دونان به همین جا ختم نشد و نهایتاً روز هشتم ماه «می» برای اولین بار در سال ۱۹۸۴ به افتخار روز تولد دونان، روز جهانی صلیب سرخ نام‌گذاری شد.

- فدراسیون صلیب سرخ جهانی

صلیب سرخ جهانی، سازمانی بی‌طرف است که هم اکنون تحت‌عنوان فدراسیون صلیب سرخ جهانی و هلال احمر فعالیت می‌کند. این فدراسیون سال ۱۹۱۹، پس از پایان جنگ جهانی اول در شهر پاریس تحت‌عنوان لیگ جمعیت‌های صلیب سرخ تأسیس شد. این جمعیت در اکتبر سال ۱۹۲۸ به لیگ جمعیت‌های صلیب سرخ و هلال احمر و سپس در نوامبر ۱۹۹۱ به فدراسیون بین‌المللی جمعیت‌های صلیب سرخ و هلال احمر تغییر نام داد.

جمعیت‌های عضو در سال ۱۹۱۹ نیز شامل ۵کشور انگلستان، فرانسه، ایتالیا، ژاپن و ایالات متحده آمریکا بوده که این تعداد در سال ۲۰۰۸ به ۱۷۸ جمعیت رسمی رسیده است.

فدراسیون بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر که هم اکنون بزرگ‌ترین سازمان بشردوستانه جهان به‌شمار می‌رود همان‌طور که گفته شد ایک دارای ۱۸۳کشور

عضو است که شعبه مرکزی آن در «ژنو» قرار دارد. ۱۶قتر منطقه‌ای و مجموعاً ۶۰هیئت نمایندگی کشوری هم از نقاط استراتژیک این فدراسیون محسوب می‌شود و هم اکنون ۱۴فاد پشتیبانی اصلی آن در اوبوطی، بوداپست، ناپرویی و پاناما همه فعالیت‌های مرتبط با هلال احمر را در سراسر جهان حمایت می‌کنند. اهداف فدراسیون بین‌المللی صلیب سرخ عبارت‌اند از:

- ایجاد کمپ‌های اضطراری برای تهیه آب آشامیدنی و سرویس‌های بهداشتی؛

- برپایی پناهگاه‌های اضطراری برای تغذیه و امداد‌رسانی؛
- یافتن اعضای خانواده‌های مصیبت‌زده؛
- آموزش وسیع کمک‌های اولیه و مراقبت‌های پزشکی در مواقع اضطراری؛
- پیشگیری و ریشه‌کنی بیماری‌ها؛
- پیشگیری از گسترش ایدز؛

• تأمین نیازهای خوبی با جمع‌آوری و نگهداری خون در مواقع ضروری؛

- سامان‌دهی و فعالیت‌های داوطلبی و ...

- تاریخچه ورود ایران به کنوانسیون بین‌المللی صلیب سرخ

نخستین کوشش ایرانیان برای پیوستن به کنوانسیون‌های بین‌المللی درمورد تشکیلات بین‌المللی صلیب سرخ به دوران پادشاهی ناصرالدین‌شاه قاجار بازمی‌گردد. ایران در زمان حکومت او و در دسامبر سال ۱۸۷۴میلادی (شوال ۱۲۹۱خورشیدی) کنوانسیون مصوب ۱۸۶۴میلادی ژنو را پذیرفت. اما عملاً برای ده‌هاسال پس‌ازاین تاریخ هیچ‌گونه اقدامی برای تأسیس مؤسسه، یا سازمانی که عامل اجرایی این کنوانسیون در ایران باشد، صورت نگرفت.

طی این سال‌ها (در دوره قاجار)، جدی‌ترین کوشش ایران در این زمینه، اعزام نماینده‌ای به کنفرانس بین‌المللی صلیب سرخ در ژنو بوده است. درسومین کنفرانس، عبدالصمد ممتازالسلطنه، سیاست‌مدار و وزیرمختار وقت ایران در پاریس، نقش بسیار مهمی در تبیین نگرش جوامع اسلامی به نشان بین‌المللی

صلیب سرخ داشت و توانست موافقت کنفرانس را در پذیرش نشان شیر و خورشید سرخ به‌عنوان نشان رسمی دولت ایران برای جمعیت خود اخذ کند.

این نشان چند سال بعدازاین زمان موردتأیید کنفرانس دیپلماتیک صلیب سرخ در ژنو نیز قرار گرفت. اگر چه همچنان هیچ‌نهادی از سوی دولت ایران برای انجام وظایف مربوط به صلیب سرخ به وجود نیامد، فعالیت‌های مربوط به این مؤسسه تنها در اثر کوشش‌های شخصی افراد و به‌صورت غیرمؤاتر انجام می‌شود. از جمله، تلاش‌های دکتر امیرخان اعلم (مشهور به امیراعلم، از جمله دانش‌اموختگان ایرانی در اروپا در رشته پزشکی و از بنیان‌گذاران چند بیمارستان به سبک غربی در ایران) در خلال جنگ‌های داخلی ایران بین مستبدین و مشروطه‌خواهان در سال‌های پس از پیروزی انقلاب مشروطیت ایران بود.

- نشان شیر و خورشید سرخ

درسال ۱۹۲۹میلادی، کنوانسیون ژنودر سومین نشست خود، پس‌ازبه‌پایان رسیدن جنگ جهانی اول که در کشور سوئیس و شهر ژنو برگزار شد، نماینده دولت ایران و دولت ترکیه از شرکت‌کنندگان در کنفرانس خواستند که نشان شیر و خورشید (ایران) وهلال احمر (ترکیه) در سراسر دنیا به رسمیت شناخته شود. این کنوانسیون پروانه داد که ایران از نشان خود یعنی نشان شیر و خورشید سرخ ایران و ترکیه از نشان هلال احمر استفاده کنند و این نشان از جانب کنوانسیون به رسمیت شناخته شد.

- هلال‌احمر در ایران

دولت ایران در سال ۱۳۰۴خورشیدی جمعیت ملی هلال احمر خود را تأسیس کرد، ولی به جای استفاده از نشان صلیب سرخ یا هلال احمر، علامت شیر و خورشید سرخ را به‌عنوان نشان جمعیت خود انتخاب کرد، اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی و در سال ۱۳۵۹ خورشیدی، دولت ایران با ارسال نامه‌ای به دولت سوئیس به‌عنوان امین و نگاه‌دارنده قرارداد‌های چهارگانه ژنو، اعلام کرد که استفاده از شیر و خورشید سرخ را به تعلق درآورده است و به جای آن از علامت هلال احمر استفاده می‌کند.
از آن پس جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران به جمعیت «هلال احمر جمهوری اسلامی ایران» تغییر نام داد.